

Tahsis ediliş şekilleri ve tahsisten önceki halleri dikkate alındığında day'a arazilerinin çok az bir kısmı dışında çoğunluğunun haraç arazisi olduğu görülür. Bunların bir kısmı temlik mahiyetinde olduğundan (mevât araziden ihya yoluyla day'a haline getirilen arazilerle temlikten iktâ yoluyla tahsis edilenler böyledir) day'alar mülk arazi haline gelmektedir. Bunların prensip olarak satış vb. yollarla mülkiyetlerinin nakli mümkündür. Bir kısmı ise tıpkı tımar arazilerinin tefvizi gibi sadece tasarruf hakları istiglalên iktâ yoluyla tahsis edilmişti. Ancak uygulamada day'a denilen arazilerin menşesine ve tahsisten önceki durumuna bakılmaksızın yapılan tahsislerin çoğalmasa sebebiyle, yani bu konudaki keyfî tutumlar yüzünden day'a arazileri savâfi* kabilinden arazilerin iktâsından ayrı olarak değerlendirilmiştir.

Day'a statüsündeki arazilerin öşür ve ya haraç tarzında gelirleri olabileceği gibi birlikte tahsis özellikleri sebebiyle gelirleri, öşür ve haraç divanlarından müstakil olarak teşkil edilen day'a divanlarında toplanmakta ve zaman zaman haraç gelirini de aşan önemli bir meblağ tutmaktaydı. Bazı yerlerde bütün day'a çeşitlerinin gelirleri için sadece bir divan (divânü diyâi'l-âmme) söz konusu iken diğer bazı yerlerde day'a çeşidine göre ayrı ayrı divanların teşkil edildiği görülmektedir: Divânü'd-diyâi'l-hâssa, divânü'd-diyâi'l-müstahdesse, divânü'd-diyâi'l-Furâtiyye gibi. Kaynaklarda, day'a divanlarında toplanan mallar için genel bir ifade ile day'a gelirleri denilmekteyse de bazı eserlerde bu gelirleri belirtmek için haraç terimi de kullanılmıştır. Zira day'a arazilerinin çok önemli bir kısmı haraç arazi statüsünde olduğu için adlandırma da buna göre yapılmıştır.

Day'a statüsündeki arazilerden, sahiplerinin nüfuzlu kimseler olması sebebiyle çok defa düzenli ve normal rayiçten vergi alınamıyordu. Halifeye veya vergi memurlarına bir defaya mahsus olmak üzere belli bir meblağ vererek yaşadığı sürece o arazinin vergi borcundan muaf olmayı sağlayan igâr usulü de yine vergi kaybına yol açıyordu. Öte yandan bazı day'a sahipleri ilcâ suretiyle normalde ödemesi gereken vergiden belli ölçüde kurtulabiliyordu. Şöyle ki, ilcâ usulünde bazı küçük day'a sahipleri, vezirlerin ve büyük devlet görevlilerinin nüfuzundan istifade edebilmek için arazilerini onların adına kaydettiriyorlardı. Böylece vergi memurlarının baskısından kurtul-

dukları gibi yeni sahiplerin nüfuzundan faydalanarak ödemeleri gereken vergilerini de kısmen düşürüyorlardı. Ancak bir müddet sonra bu araziler, adına kayıtlı oldukları kişilerin mirasçılarına intikal etmekte ve esas day'a sahipleri sadece çiftçi durumuna düşmekteydiler. Kaynaklarda ayrıca ilcâ uygulamasının sonuçlarıyla ilgili dikkate değer çeşitli olaylar nakledilmektedir.

Day'a türü arazilerin önemli bir bölümü, üst düzey devlet görevlileri ve ordu kumandanlarına bu görevleri sebebiyle tahsis edildiğinden idarî kademelerdeki değişiklikler sonunda çok defa day'a sahiplerinin bu malları müsâdere edilmiş veya hazinede baş gösteren birtakım krizler yüzünden birçok day'a satılmıştır. Kaynaklarda, day'a sahiplerinden malları müsâdere edilen bazı devlet adamlarının mal varlıklarına dair ilgi çekici rakamlar kaydedilmektedir.

Bu araziler, hazine ihtiyaçlarını karşılamak üzere yapılan satışlar, müsâdereler ve sahiplerinin mülkiyetlerini başkalarına devretmesi sebebiyle Abbâsîler'in son zamanlarına doğru azalmış, Büveyhîler döneminde ise bu uygulamaya son verilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, III, 70-72; XII, 249; *Lisânü'l-'Arab*, "day'a" md.; *Tâcû'l-'arûs*, "day'a" md.; *Kâmus Tercümesi*, III, 342; Belâzûrî, *Fütûhu'l-bûldân* (nşr. Abdullah Enîs et-Tabbâ'), Beyrut 1407/1987, s. 176, 206, 216, 410-413, 452; Cehşiyârî, *el-Vüzerâ' ve'l-küttâb*, s. 26, 60-61, 90, 118; Kudâme b. Ca'fer, *el-Harâc* (de Goeje), s. 18 vd.; Tenûhî, *Nişvârü'l-muhâdara* (nşr. D. S. Margoliouth), Kahire 1918-21, I, 17, 91, 102; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, Kahire 1914, I, 147, 148, 152, 238-240, 244-245; II, 96; Hilâl es-Sâbî, *el-Vüzerâ'* (nşr. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc), Kahire 1958, s. 48, 284, 300, 322, 340; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtaşar*, II, 29; Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-münîr*, Bulak 1324, II, 432; Takıyyüddin el-Belâtunisî, *Tahrîrû'l-makâl* (nşr. Fethullah Muhammed Gâzî es-Sabbâğ), Kahire 1409/1989, s. 107, 258; Hâlis Esref, *Külliyât-ı Şerh-i Kânûn-ı Arâzî*, İstanbul 1315, s. 11-24; C. Zeydân, *Târîh*, II, 128-133; Abdülazîz ed-Dürî, *Târîhu'l-'Irâkı'l-iktisâdî fi'l-karnî'r-râbî'l-hicrî*, Bağdad 1948, s. 22-36, 42, 54, 118-189, 194-195; Abdülazîz M. Rahabî, *Fıkhü'l-mülâk ve miftâhu'l-ritâc*, Bağdad 1973, I, 394; M. Ziyâeddin er-Reyyis, *el-Harâc ve'n-nüzumü'l-mâliyye*, Kahire 1977, s. 186, 188, 259-260, 382-383, 500-509; Abdülkerîm Abduh Hatâmîle, *el-Binyetü'l-idâriyye li'd-devleti'l-'Abbâsiyye*, Amman 1406/1985, s. 22-26; Mehmet Aykaç, *Abbâsî Devleti'nin İlk Dönemi İdarî Teşkilâtında Divânlar (132-232/750-847)* (doktora tezi, 1993), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 217-219; Cl. Cahen, "Day'a", *IEP* (Fr.), II, 193-194.

DAYANIŞMA

(bk. TESÂNÜD).

DÂYE

(bk. NECMEDDİN-i DÂYE).

DAYI

Arapça'sı hâldir. İslâm hukukunda dayı ile yeğen arasındaki bağdan şahıs, aile ve miras hukuku gibi alanlarda birtakım karşılıklı hak ve vazifeler doğmaktadır. Hukukçuların çoğunluğu, şahsın hukuku bakımından dayının küçük üzerinde velâyet hakkının olmadığı görüşündedir. Ebû Hanîfe'ye göre ise baba tarafından erkek akrabadan (asabe) kimsenin bulunmaması halinde küçük üzerindeki velâyet hak ve görevi belli bir sıra dahilinde diğer akrabaya, bu arada dayının da içinde bulunduğu zevi'l-erhâma intikal eder. Zevi'l-erhâm, asabe ve mirasta belirli pay sahibi (ashâb-ı ferâiz) veya asabe olmayan kadın ve erkek akrabasının teşkil ettiği grubun genel adıdır.

Aile hukukunda dayı muharremât, hi-dâne ve nafaka konularında söz konusu edilir. Kur'an'da evlenilmesi yasak kadınlar (muharremât) arasında kızkardeş kızları da sayılmış (en-Nisâ 4/23), dayı kızlarının ise helâl olduğu bildirilmiştir (el-Ahzâb 33/50). Buna göre dayı ile yeğen ve yeğenin fûrûu arasında devamlı bir evlenme engeli vardır. Bu hususta nesepten dayı ile süt dayı arasında bir fark yoktur. Yakınlar arası görgü kurallarının düzenlenmesini konu alan bir başka âyetinde de (en-Nûr 24/61) dayı yakın akraba arasında sayılır. Kadınların örtünmesiyle ilgili âyetinde (en-Nûr 24/31), kadının kimler yanında daha serbest giyinip dolaşabileceğine temas edilirken bunlar arasında dayı ve amca zikredilmez. Bununla birlikte İslâm âlimleri evlenme yasağını (bk. en-Nisâ 4/23) ölçü aldıklarından dayı ve amcanın diğer yönlerden de kadının mahremi olduğunda hemen hemen görüş birliği içinde olmuşlardır. Ancak evlenme yasağı ve mahremiyet yönünden kişinin baba ve anne tarafından akrabası arasında denge bulunmakla birlikte sosyal ve ekonomik hak ve görevlerde baba tarafından akraba önceliğe sahiptir. Küçüğün bakımı ve yetiştirilmesi (hidâne) hak ve görevi anne, diğer yakın kadın akraba ve asa-

be derecesinde erkek hısımlı bulunmadığında Ebû Hanîfe'ye göre dayının da içinde bulunduğu zevi'l-erhâm grubuna intikal eder. Hanbelîler de bu görüşte olmakla birlikte fakihlerin çoğunluğuna göre dayının hidâne hakkı yoktur. Nafaka mükellefiyetine gelince, Hanefî fakihleri, zevi'l-erhâmdan olup evlenilmesi câiz olmayan hısımların, bu çerçevede dayı ve yeğenin karşılıklı olarak nafaka hak ve mükellefiyetine sahip olduklarını kabul ederler. Mâlikî ve Şâfiî fakihlerine göre ise zevi'l-erhâm nafaka mükellefiyeti çerçevesine girmemektedir. Hz. Ömer, İbn Ebû Leylâ, Takıyyüddin İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye ile bir rivayette Ahmed b. Hanbel'e göre de birbirleriyle evlenmeleri câiz olsun olmasın, sıra kendilerine geldiğinde, biri diğerine mirasçı olabilecek bütün hısımlar arasında karşılıklı nafaka yükümlülüğü vardır (bk. NAFKA).

Miras hukukunda dayı zevi'l-erhâm sınıfındaki mirasçılar arasında yer alır. Bazı sahâbîlerle İmam Mâlik ve Şâfi'ye göre zevi'l-erhâmın mirasçılık hakkı yoktur. Sahâbenin çoğunluğuna, Hanefî ve Hanbelî hukuk ekollerine göre ise ashabü'l-ferâiz ve asabe sınıfındaki mirasçılar bulunmadığında mirasçılık hakkı, aralarında dayının da yer aldığı zevi'l-erhâm grubuna intikal eder. Bir hadiste, "Dayı vârisi olmayanın vârisidir, onun diyetini öder ve malına mirasçı olur" denilmektedir (İbn Mâce, "Ferâ'iz", 9, "Diyât", 7; Ebû Dâvûd, "Ferâ'iz", 8). Mâlikî mezhebinde hicrî II. (VIII.), Şâfiîler'de ise IV. (X.) asırdan itibaren beytülmalin düzensizliği gerekçe gösterilerek zevi'l-erhâmın mirasçı olması görüşü benimsenmiştir. İbn Hazm ise orta bir yol tutarak bu durumda zevi'l-erhâma, sadece fakir olmaları halinde ve ihtiyaçları oranında bir hisse verileceği, kalan terikenin ise bütün müslümanların istifadesine sunulacağı görüşündedir. Mirasçılık hakkı zevi'l-erhâma intikal ettiğinde dayının hangi usul ve sıra dahilinde mirasçı olacağı da hukukçular arasında tartışmalıdır. Hanefîler'e göre dayı zevi'l-erhâmın dördüncü sınıfında yer alır ve ilk üç sınıftan mirasçı bulunduğu sürece mirasçı olamaz. Çoğunluğa göre ise dayı anne yerine konur ve onun gibi vâris olur. Dayının, suçlunun diyet borcunu üstlenecek âkile'sinde yer almadığında görüş birliği vardır. Bu anlayışın, İslâm miras hukuku sisteminde dayının mirasçı olma ihtimalinin çok zayıf olmasıyla da bağlantısı vardır.

Yargılama hukuku bakımından dayı ile yeğenin birbirleri hakkında şahitlik yapabilecekleri hususunda İslâm hukukçuları görüş birliği içindedirler.

BİBLİYOGRAFYA :

Tâcû'l-ʿarûs, "hvl" md.; İbn Mâce, "Diyât", 7, "Ferâ'iz", 9; Ebû Dâvûd, "Ferâ'iz", 8; Hat-tâbî, *Meʿâlimü's-Sünen*, Humus 1969, III, 322; Kâsânî, *Bedâ'îʿ*, II, 257, 261, 262; IV, 30, 42; VI, 272; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XII, 69; Azîmâ-bâdî, *ʿAvnû'l-maʿbûd*, VIII, 106, 107; Karaman, *İslâm Hukuku*, I, 258-260, 342, 351, 418-419; Zühaylî, *el-Fıkhû'l-İslâmî*, VI, 569; *Mv.Fî*, IV, 320-333; *Mv.F*, III, 49-63; XIX, 8-10; Y. Linant de Bellefonds, "*Khâl*", *EI*² (İng.), IV, 916-917.

VECDİ AKYÜZ

DAYI

XVI. yüzyılda

Osmanlı Devleti idaresi altına giren
Tunus, Trablusgarp ve Cezayir
eyaletlerinde yönetimi ele geçiren
kimlere verilen unvan.

Daha çok denizcilikle uğraşan Kuzey Afrika eyaletleri halkından Akdeniz'de korsanlık yaparak meşhur olmuş denizcilere de dayı unvanı verildi. Bunlar Akdeniz siyaseti ve ticaretinde önemli rol oynamışlardır. Garp ocakları adı verilen bu eyaletlerin yönetimi diğer eyaletlerden farklı idi. Buralara da merkezden beylerbeyiler tayin edildiği halde idarî işler daha çok divan adı verilen eyalet meclislerine bırakılmıştı. Meclislerin kendi üyeleri arasından seçtikleri başkana ise dayı adı verildi. Bu eyaletlerin güvenliği sağlamak üzere görevlendirilen yeniçeri ağası ve bütün subaylarla denizcilerin reisleri divan üyesi idiler. XVII. yüzyıl başlarından itibaren sayıları giderek artan yeniçeriler çeşitli bahanelerle isyan çıkarmaya, cinayet işlemeye ve halka zulmetmeye başladılar. Bu arada Anadolu'nun ve Ege adaları halkının kabadayıları da bu ocaklara katılıyorlardı. Bazan da bu ocaklardan özel olarak gönderilen adamlar Batı Anadolu sahillerinde dolaşarak "solumadan can vermek, terlemeden para kazanmak" isteyenleri bayrakları altına girmeye çağırırlardı. Böylece zamanla yeniçeriler arasında da dayı adı verilen nüfuz sahipleri türedi.

Eyalet divanında üye olan yeniçeri subaylarıyla askerler arasındaki mücadele, sonunda Tunus'ta ihtilâl çıkmasına sebep oldu. Yeniçeri askerleri 20 Ekim 1591 günü toplantı halinde bulunan divanı basarak seksen kadar bölükbaşıyı öldürdüler. Baskından sonra çeşitli grup-

lara ayrılan yeniçeriler grubun başkanı seçtikleri kimseye de dayı dediler. Dayıların en nüfuzlusu ve taraftarı çok olanı memleketin yönetimine hâkim oldu. Böylece Tunus'ta merkezden gönderilen valilerin gölgede kaldığı "dayılar devri" başlamış oldu. Osmanlı Devleti de çeşitli iç ve dış meselelerle uğraştığından bu olubittiyi kabullenmek zorunda kaldı. Hatta çok defa merkezden vali gönderilmeyerek dayı seçilen kimseye beylerbeyilik pâyesi verilmeye başlandı. Ancak bu da fazla uzun sürmedi; "emîrû'l-evtân" (vatan beyi) denilen sancak beyleri Tunus beylerbeyiliğini de kendilerine tevcih ettirerek "paşa-bey" unvanını almaya başladılar. Uzun süren beylerbeyi, dayı ve vatan beyleri mücadelesinden sonra Tunus vatan beylerinin hâkimiyetine girdi. XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de dayılık ikinci dereceye düştü. Nihayet vatan beyi Hüseyin Bey 1705'te bu unvanı tamamen kaldırıp kendisine merkezden beylerbeyilik tevcih ettirdi. Böylece Tunus'ta dayılık devri kapanarak Hüseyin Bey soyundan gelen "beyler devri" başlamış oldu (bk. BEY). Tunus'ta dayı zamanla, güvenlik işlerinden sorumlu yüksek dereceli bir memurun unvanı durumuna geldi. 1860'ta Dayı Köşk Mehmed'in ölümünden sonra zaptiye reisi tayin edilerek bu uygulamaya da son verildi.

1603'ten itibaren Trablusgarp eyaletinde de yeniçerilerin baskıları sonunda dayılar hâkimiyeti başladı. Fakat 1711'de Karamanlî sülâlesinden gelen beyler yönetimi ele geçirdiler. 1835'te II. Mahmud bu ailenin hâkimiyetine son vererek eyaleti doğrudan doğruya merkeze bağladı ve Trablusgarp 1912'de İtalyanlar'ın eline geçinceye kadar Osmanlı hâkimiyetinde kaldı.

Devlet merkezine uzak olduğu için en itaatsiz eyalet olarak tanınan Cezayir'de dayılık bir ihtilâl sonucu ortaya çıktı. Başlangıçta merkezden gönderilen beylerbeyiler tarafından yönetilen bu eyalette de Yeniçeri Ocağı ve ona asker veren kuloğlu denilen askerî sınıflarla denizciler sınıfı hâkim tabakayı oluşturuyordu. Eyalet biri beylerbeyine, diğeri yeniçeri ağasına ait olan ağa divanları tarafından yönetiliyordu. Bu divanlara tanınan geniş yetkiler dolayısıyla 1618'den itibaren Yeniçeri Ocağı'nın hâkimiyeti arttı, buna karşılık valilerin nüfuzu azaldı. Ağaların keyfî idaresinden ve baskılarından sıkılan denizciler sınıfı, 1671'de reislerden birini dayı adıyla ve kaydı-